



Ylirajaiset traumakulttuurit ja Sofi Oksasen *Puhdistus*

Tutkin artikkelissani Sofi Oksasen *Puhdistusta* (2008) ylirajaisen traumakulttuurin näkökulmasta. Keskittyessään Viron lähihistoriaan ja eri sukupolville periytyvän tahallisen ja tahattoman unohtamisen taakkaan *Puhdistus* tuo esiin Suomessa vähemmälle huomiolle jääneitä Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan traumahistorioita. Tutkin *Puhdistusta* sekä vastaanoton että teosanalyysin kannalta. Niiden lisäksi nostan esiin kirjailijan roolin yhteiskunnallisen keskustelun herättäjänä. Hyödynnän artikkelissa muisti- ja traumatutkimuksen, ylirajaisuuden tutkimuksen sekä postkoloniaalisen tutkimuksen tuoreimpia näkökulmia. Aluksi kartoitan Itä-Euroopan ylirajaista muisti- ja traumakulttuurien kenttää historioitsija Timothy Snyderin tappotanner-käsitteen (*Bloodlands*) avulla sekä sijoitan Oksasen "Gulag-kirjallisuuden" kenttään. Sen jälkeen tarkastelen Oksasta traumakulttuurin kierrättäjänä, joka on julkisissa rooleissa, kirjailijana, kustantajana ja historioitsijana, tuottanut ylirajaista kulttuurista muistia. Käsittelem myös *Puhdistuksen* herättämää keskustelua muistojen kansallisesta omistusoikeudesta Suomessa ja Virossa. Artikkelini osoittaa, että Oksanen on traumahistorioiden kierrättäjänä ja kansallista lähtökohtaa purkavalla otteellaan hämmentänyt keskustelua kirjallisuudesta historian tuottajana.

Riitta Jytilä

Kirjallisuus, muisti ja historia resonoivat keskenään usein erottamattomasti. Yhteiskunnallista keskustelua käydään tällä hetkellä monilla rintamilla siitä, minkälaisia muotoja neuvostoterrori sai eri aikoina ja suhteessa eri kansallisuuksiin. Yksilöt ja kokonaiset kulttuurit muistavat, valikoiden ja tahattomasti. Se, millaiseksi muisti muodostuu, saattaa määrittää pitkälti ihmisten, yhteisöjen ja yhteiskuntien elämää.

Traumaattisia muistoja tuotetaan ja kierrätetään yli kansallisten, kielellisten ja etnisten rajojen, ja muistin kierrätys tuottaa tai purkaa erilaisia kuulumisen kokemuksia. Kirjallisuuden merkityksen ajatellaan usein olevan juuri siinä, että lukemalla pääsee kuvittelemaan todellisuuksia ja elämiä, joihin muuten ei olisi mahdollista päästä: kokemaan ilman elämistä. Traumoista puhuttaessa yksi eniten keskustelua herättäneistä ongelmista onkin trauman siirtyminen kokijasta toiseen tai yhteisöstä toiseen. Millä ehdoin toisten kokemuksia voidaan esittää tai kierrättää? Siitä, millä ehdoin trauma ”siirtyy” yhteisöstä ja kokijasta toiseen, on tullut keskeinen eettinen ongelma: kuka saa puhua traumasta omimatta sitä (Luckhurst 2008, 3–4)? Toisten kulttuurien ja ryhmien traumaattisista muistoista kertominen voidaan myös kokea ongelmallisena. Kysymykseksi nousee, keitä lopulta ovat ne ”me” tai ”he”, joiden muistoista ja menneisyydestä kerrotaan.

Sofi Oksasen tuotannossa sukupuoli ja väkivalta kohtaavat ja ne limittyvät kansallisen identiteetin rakentamiseen sekä kansallisina pidettyjen traumojen käsittelyyn. Traumakulttuurien yllirajaistuessa muistot matkustavat paikasta toiseen, mutta traumaattista muistia on erilaisissa historiallisissa olosuhteissa käsitteellistettävä eri tavoin. Stef Crapsin (2013, 5) mukaan traumaattisia ilmiöitä kirjallisuudessa tarkasteltaessa olisi nostettava esiin sosiaaliset ja historialliset tuotannon ja vastaanoton kontekstit.

Tutkin tässä artikkelissa Sofi Oksasen *Puhdistusta* yllirajaisen traumakulttuurin näkökulmasta. Analysoin romaania ja sen herättämiä keskusteluita erityisesti Suomessa, minkä lisäksi nostan esiin kirjailijan roolin yhteiskunnallisen keskustelun herättäjänä. Tärkeänä vertailukohteena toimii *Puhdistuksen* virolaisesta vastaanotosta tehty tutkimus. Virolaista tulokulmaa traumahistoriaan ja Neuvostoliittoa koskevaan muistikulttuuriin on avannut kirjallisuudentutkija Eneken Laanes (2012; 2021), joka on sivunnut myös romaanin vastaanottoa Suomessa.

Kirjallisuuden voi ymmärtää yhdeksi kulttuurisen muistin muodoksi, jossa ylläpidetään ja tuotetaan erilaisia muistamisen tapoja. Kirjallisuus muistin ilmaisuvälineenä on ennen kaikkea vastaanottoon liittyvä ilmiö (Erl 2011, 160), sillä se toteutuu vain luettaessa ja keskusteltaessa. Muistikulttuurien tutkimus ei voi olla pelkästään kirjallisten teosten tutkimista, vaan huomiota on kiinnitettävä myös vastaanottoon sekä kirjailijoiden asemaan ja merkitykseen kirjallisuusinstituutiossa ja kulttuurissa. *Kirjalliset muistikulttuurit* muodostuvat teosten lisäksi niiden vastaanotosta, kuten kirja-arvioista sekä teoksesta käydyistä yhteiskunnallisista että akateemisista keskusteluista. Myös intertekstuaaliset viittaukset tuottavat muistia eri tavoin.¹

Sofi Oksanen on tuotannossaan käsitellyt sukupuolittunutta väkivaltaa, ja erityisesti Oksasen Viro-trilogiana tunnettu teossarja, *Stalinin lehmät* (2003), *Puhdistus* (2008) ja *Kun kyyhkyset katosivat* (2012), käsittelee väkivallan vaikutusta yksilöiden ja yhteisöjen muistiin. Keskittyessään Viron lähihistoriaan ja sukupolville periytyvän tahallisen tai tahattoman unohtamisen taakkaan Oksasen romaanit tuovat esiin Suomessa vähemmälle huomiolle jääneitä Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan traumahistorioita. Keskustelu Venäjän kolonialistisen historian seurauksista näyttäytyy ajankohtaisena ja välttämättömänä, kun ottaa huomioon jo vuosia jatkuneen Itä-Ukrainan miehityksen ja Venäjän imperialistiset pyrkimykset lähi-alueiden suhteen (Pucherová & Gáfrík 2015, 11–12), jotka keväällä 2022 edelleen paisuivat maailmanpoliittisia suhteita järjestyttäväksi hyökkäysodaksi.

Kylmän sodan loppuminen ja Neuvostoliiton hajoaminen olivat mahdollistaneet uusien etnisten muistikulttuurien nousun, jota on hedelmällistä tarkastella yllirajaisuuden näkökulmasta. Väkivallan muistikulttuurit eivät ole vain kansallisesti rajattuja ilmiöitä, ja muistia on yhä vaikeampi käsitellä vain kansallisissa kehyksissä (Erl 2011, 2). Muistaminen voi

vahvistaa nationalistisia tendenssejä, mutta ylirajaiset muistin prosessit osoittavat, että muistot muuttuvat ja matkaavat paikasta toiseen. 2000-luvun muistitutkimuksen keskusteluihin liittyy olennaisesti ylirajaisuus, ja muisti- ja traumatutkimuksessa on viime vuosina alettu käyttää *transkulttuurisen muistin* käsitettä, joka resonoi ylirajaisuuden tutkimuksen kanssa. Muistikulttuurin käänne kohti transkulttuurista on merkinnyt lisääntyvää vuorovaikutusta lokaalin ja globaalin välillä, uusia suhteita kansallisten rajojen välillä ja niiden yli ja ohi (Bond 2012, 211–212).

Muistitutkimus on käsitellyt samoja kysymyksiä kuin kirjallisuuden ylirajaisuuden tutkimus, mutta niiden keskustelut eivät useinkaan ole kohdanneet. Suomen kirjallisuudessa on 2000-luvulla hahmoteltu keinoja kansalliset rajaukset kyseenalaistavan eli ylirajaisen kirjallisuudentutkimuksen tekemiseen (Pollari et al. 2015; Parente-Čapková 2017). Kulttuurit eivät ole puhtaita ja täysin erillisiä yksiköitä, vaan aina jo jollain tavoin toisiinsa sekoittuneita, jatkuvassa muutoksen tilassa (Ashcroft 2001, 2–3). Myös tekstit matkaavat maantieteellisten ja kielellisten rajojen yli käännöksinä ja viittauksina toisiin teksteihin. Näin syntyy jatkuvasti uusia tulkintoja ja vastaanoton konteksteja. (Pollari et al. 2015, 17.)

Aloitan kartoittamalla Itä-Euroopan ylirajaista muisti- ja traumakulttuurien kenttää historioidsija Timothy Snyderin tappotanner-käsitteen (*Bloodlands*) avulla. Käsite auttaa hahmottamaan Itä-Euroopan traumaattisen historian laaja-alaisuutta ja pitkäaikaisuutta ja sitä, kuinka väkivallan tarinat eivät tapahtuneet vain sotaolosuhteissa. Seuraavaksi tarkastelen Oksasta Gulagin traumakulttuurin kierrättäjänä, joka on monissa erilaisissa julkisissa rooleissa, kirjailijana, kustantajana ja historioidsijana, tuottanut ylirajaista kulttuurista muistia. Käsitteen Oksasen herättämää keskustelua muistojen kansallisesta omistusoikeudesta kahdesta toisiaan tukevasta näkökulmasta, sekä analysoimalla *Puhdistusta* että pohtimalla ja vertailemalla sen vastaanottoa Suomessa ja Virossa.

Itä-Euroopan ylirajaiset traumahistoriat

Historiantutkija Timothy Snyder (2010) kuvaa sitä laaja-alaista ja ylirajaista prosessia, jossa sekä natsien että Neuvostoliiton vallanpitäjät yhdessä murhasivat noin 14 miljoona siviiliä vuosien 1933 ja 1945 välisenä aikana. Aluetta, joka ulottuu Puolasta Ukrainaan, Valko-Venäjälle, Baltian maihin ja Länsi-Venäjälle, jossa monimuotoiset veriteot tehtiin, Snyder kutsuu tappotantereksi (*Bloodlands*). Kyseinen alue joutui toisen maailmansodan aikana Neuvostoliiton, Saksan ja sitten uudelleen Neuvostoliiton terrorin kohteeksi. Snyder korostaa, että kaikki massaväkivalta ei ollut ainoastaan toiseen maailmansotaan liittyvää, eivätkä kaikki uhrit olleet sodan uhreja tai aktiivisia sodan osapuolia, vaan pääasiassa lapsia, naisia ja vanhuksia. Kyseessä ei ole vain sodankäynnin, vaan poliittisten massamurhien historia. Vaikka Auschwitz edustaa holokaustia ja holokausti koko vuosisadan pahuutta, myös Neuvostoliitto on vastuussa noin kolmanneksesta kaikista tappotantereen murhista. (Snyder 2010, 10–12.) Neuvostoterrorin vaino ja tuho kohdistui Itä-Euroopan eri etnisiin ja kansallisiin ryhmiin, ja Oksasen tuotannossa juuri Viron lähimenneisyys nostetaan painokkaimmin esiin.

Kirjallisuudentutkimuksessa Marek Oziewicz (2016) soveltaa Snyderin termiä ja kutsuu *Bloodlands fictioniksi* Itä-Euroopan kansalliskirjallisuuksissa 1990-lähtien noussutta lajia, jossa on alettu käsitellä kommunistisen hallinnon vuosikymmenien ajan tukahduttamaa kulttuurista muistia ja terroria. Terrori käsitti niin aseelliset hyökkäykset, massateloitukset, kyyditykset kuin yksilöön kohdistuvan vainon ja sorron. Oziewiczin mukaan *Bloodlands fiction* on yksi todistamisen muoto, joka kertoo Stalinin ajasta ja nostaa esiin sen, että Neuvos-

toliitto oli ensimmäinen ja pitkäikäisin 1900-luvun totalitaristisista hallinnoista, jonka tekoja ei kuitenkaan ole tutkittu, tuomittu tai esitetty kollektiivisessa muistissa samoin kuin natsien rikoksia. (Oziewicz 2016, 154–155.) Yhtenä syynä näkymättömyyteen tai vinoumaan on pidetty sitä, että läntinen postkoloniaalinen tutkimus ei ole tutkinut Neuvostoliittoa johtuen sen oletetusta alemmuudesta suhteessa länteen, vaan tutkimus on keskittynyt nimenomaan läntisen kolonialismin kritiikkiin. Sosialismille kuuliaisten tutkijoiden on oman vasemmistotaustansa vuoksi ollut vaikeuksia tunnistaa Neuvostovaltaa kolonialistiseksi. (Moore 2006, 11, 15.)² Jälkikommunistista diskurssia ei ole vielä ymmärretty samassa mielessä postkolonialismin tutkimusalueeksi juuri siksi, että se pohjaa niin paljon marxismiin eikä siten mahdollista Neuvostoliiton näkemistä imperialistisena valtana (Pucherová & Gáfrík 2015, 14). Myös suomalaisessa jälkikolonialismia koskevassa keskustelussa on tältä osin päivitettävää.

Violeta Kelertasin (2006) mukaan Neuvostoliiton yhteydessä on kylmän sodan alusta pitäen alettu puhua totalitarismista, mutta sana ei riitä kuvaamaan Baltian maiden asemaa Neuvostoliiton kolonisoimina. Totalitarismi viittaa oman valtion autoritaarisuuteen ja kääntää huomiota pois alistavasta miehityksestä, ikään kuin pelkkä Neuvostoliiton loppuvuosien muutos demokraattisempaan suuntaan olisi riittänyt poistamaan balttien itsenäistymishalut. Sekä Venäjää että Neuvostoliittoa voidaankin pitää kolonialistisina valtakuntina, vaikka marxilaisen propagandan mukaan näitä olivat vain kapitalistiset länsivallat, kuten esimerkiksi Englanti, Saksa tai Espanja. (Kelertas 2006, 1–3.)

Neuvostoliiton hajoamisen ja arkistojen avautumisen myötä 1990-luvulla muistitutkimus virisi uudella tavalla. Dobrata Pucherován ja Róbert Gáfríkin (2015, 12) mukaan tuolloin jälkikommunistinen diskurssi levisi Itä- ja Keski-Euroopan yliopistojen humanistisiin tiedekuntiin käsitteellistämään sitä, kuinka entisen Neuvostoliiton ja itäblokin valtiot jakavat monia yhteisiä kokemuksia kollektiivisesta muistista muistinmenetykseen ja historian uudelleenkirjoituksen tarpeisiin. Suomi ei kuulunut Snyderin kuvaamaan tappotantereen alueeseen eikä myöskään joutunut sodan jälkeen Neuvostoliiton miehittämäksi. Oksasen jälkikommunistinen diskurssi onkin herättänyt huomiota ja kiistelyä, jossa kiistan aiheena on ollut usein tarinankerronnan ja historiantulkinnan kytkös kansalliseen diskurssiin. Ene Kõresaar, Kristin Kuutma ja Epp Lauk (2009, 25) painottavat, että vaikka jälkikommunistinen muistelu asettuu osaksi laajempaa eurooppalaista muistibuumia, sillä on kuitenkin erityispiirteitä. Kun lännessä muistelu on pitkälti keskittynyt toisen maailmansodan vuosiin 1939–1945, jälkikommunististen maiden muistikulttuureista löytyy heidän mukaansa myös muunlaisia viitekehyksiä.

Sofi Oksasen tuotanto, erityisesti hänen Viro-trilogiansa, kuvaa juuri tätä historiallista prosessia korostaen yksilöihin, perheisiin ja yhteisöihin kohdistuvaa vainoa, sortoa ja jatkuvaa epäilyä ja varuillaanolon ilmapiiriä. Siinä mielessä Oziewiczin hahmottelema, entisissä neuvostomaissa noussut ilmiö sopii hyvin kuvaamaan Oksasen Viroa käsittelevää tuotantoa, jossa väkivalta ja vaino tapahtuvat myös rauhan vuosikymmeninä Neuvosto-Virossa. *Puhdistuksessa* liikutaan vuosikymmeneltä toiselle, 1990-luvun alkupuolelta 1940–1950-luvuille sekä 1980-luvulle, Tšernobylin jälkimaininkeihin. Rauhanaika on kuitenkin näennäistä tilanteissa, joita Oksanen kuvaa: valta, kontrolli ja väkivalta tiivistyvät useimmiten kamppailuksi naisten ruumiillisen olemassaolon oikeutuksesta. *Puhdistus* ei ole niinkään kansakunnan kärsimyksen kuvaaja, vaan pikemminkin se kertoo naisten peloista ja naisiin kohdistuvasta väkivallasta, jolloin myös sen merkitys on kansallista muistamisen kulttuuria laajempi (Laanes 2012, 20–21).

Lajinimitys *Bloodlands fiction* mahdollistaa Stalinin kauden eri puolilla tapahtuneiden ja erilaisten hirmutekojen näkemisen osana samaa historiallista prosessia (Oziewicz 2016, 154). Myös Suomen kirjallisuudessa jälkikommunistinen muistelu on noussut esiin ja saanut omia määritelmiään: Aleksandr Solženitsynin *Vankileirien saaristo* -kirjan suomennoksen julkaisutilaisuudessa Sofi Oksanen määritteli itsensä post-Gulag-kirjailijaksi. Myös Riikka Pelo on määritellyt Finlandia-palkinnon saaneen romaaninsa *Jokapäiväinen elämämme* (2013) ”Gulag-kirjallisuudeksi”. Pelon romaani kertoo venäläisen runoilija Marina Tsvetajevan (1892–1941) ja hänen tyttärensä elämästä Stalinin vainojen keskellä. Kuten *Puhdistuksessa*, myös siinä seksuaalisen väkivallan kokemusta ja kärsimystä käsitellään tilanteissa, jotka eivät suoraan kytkeydy sotatapahtumiin vaan ennemminkin sukupuolittuneeseen yhteisölliseen vallankäyttöön. Gulagista on siis Suomen kirjallisuudessa tullut 2000-luvulla erityinen ”lajimääritelmä”, mikä kertoo tarpeesta tässä historiallisessa vaiheessa nostaa esiin muistikulttuureja, joiden tutkiminen ja tunnistaminen, ja siten myös kuvittelemineen, on aiemmin ollut monista syistä vaikeaa tai mahdotonta. Määritelmät liittyvät laajemmin traumakirjallisuuden nousuun ja trauman kyllästäämään muistikulttuuriin.³ Lajimääritelmillä pyritään kehystämään lukijoiden odotuksia, mutta myös etabloimaan ilmiötä ja sen merkitystä (Oziewicz 2016), ja siksi uusia lajeja luodaan muuttuvien traumakulttuurien myötä.

Kirjailija muistikulttuurien kierrättäjänä

Oksanen on käyttänyt julkista tilaa Gulagin muistin esiin nostamiseen monissa rooleissa: kustantajana, historioitsijana – ja kaunokirjailijana. Myös hänen julkisuuskuvaansa on rakentunut tämän mukaisesti. Oksanen on kaunokirjallisen työnsä ohella ottanut myös historioitsijan roolin erityisesti toimittamassaan kirjassa *Kaiken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin* (2009). Kirjan johdannossa Oksanen kirjoittaa, että Gulag on monista historiallisista ja poliittisista syistä johtuen saanut historiankirjoituksessa paljon vähemmän painoarvoa kuin holokausti ja Oksasen ääneen lausuttuna tavoitteena on ollut Gulagin nostaminen holokaustin varjosta. Oksanen mukaan neuvostosorron kohteeksi joutuneilta ihmisiltä ovat puuttuneet julkiset kertomukset, jotka kiinnittäisivät yksilön subjektiiiviset kertomukset suurempiin kulttuurisiin ja institutionaalisiin kertomuksiin. Viro-laisten kokemukset eroavat niin suuresti holokaustin kärsimyksistä, että omien kokemusten tunnistaminen julkisista kertomuksista ei ole mahdollista. (Oksanen 2009a, 15–16.) Myös venäläisen kirjallisuudentutkijan Alexander Etkindin (2013, 7–11) mukaan Gulagin muistelu on rakentunut erilaisten muistikulttuurien varaan kuin holokausti. Gulag on käsitteenä laaja, ja neuvostoterrorin luonne umpimähkäisenä ja sattumanvaraisena toimintana tekee muisteluun vaikeaksi.

Oksasen liikkuminen historian tutkimuksen alueella ilman historioitsijan koulutusta on ollut omiaan herättämään epäluuloa. Kysymys historian ja kirjallisuuden suhteesta on tärkeä, sillä monet nykykirjailijat viittaavat historian tutkimuksen tuottamaan tietoon, joskus jopa suoraan erillisessä lähdeluettelossa. Kysymys nivoutuu myös nykykirjailijan rooliin tiedon tuottamisessa. Jerome de Grootin (2009, 4–6) mukaan käsityksiä yhtenäisestä historiasta on alkanut haastaa ja rikkoa ei-akateeminen, ns. julkinen historia, jonka suosion takana toimii tarinallisuus ja kaunokirjallisuudelle ominainen ilmaisunvapaus. De Groot on tutkinut historian käyttöä ja hyödyntämistä nykyisessä populaarikulttuurissa. De Grootin mukaan myös muut kuin historioitsijat käyttävät historiaa ja tulkitsevat, mitä historia merkitsee, miten se koetaan sekä miten sitä myydään ja kierrätetään. Tällaisen käsityksen mukaan historia ei

kuulu menneisyyteen vaan erilaisia historioita tuotetaan yhä uudelleen kulttuurisissa instituutioissa ja käytänteissä.

De Grootin (2016, 3) mukaan tutkijat analysoivat usein historian representaatioita kiinnittämättä laajemmin huomiota siihen, miten historiallinen fiktio toimii. Hänen mukaansa fiktio ei niinkään esitä ”historiaa” vaan erilaisia menneisyydestä tietämisen muotoja. De Groot tutkii sitä, miten fiktio vaikuttaa historiaan: miten fiktion keinot, affektit ja kerronnalliset strategiat tuottavat erilaisia tietämisen tapoja. De Grootin (2016, 2) mukaan fiktio voi kritisoida ja haastaa lineaarista, normatiivista ja rationaalista Historiaa. Sukupuolittunutta väkivaltaa koskevien sosiaalisten muutosten aikana (kuten #metoo), myös katse menneisyyteen ja se, mikä ylipäättään ymmärretään historiaksi, muuttuu. Kaunokirjallisuudelle ominaisella ilmaisunvapaudella *Puhdistus* tuottaa omanlaistaan ”julkista historiaa”, jonka herättämät kiistat kertovat kaunokirjallisuuden merkityksestä yhteiskunnallisessa keskustelussa, globaalillakin tasolla.

Sofi Oksanen on edistänyt tavoitettaan nostaa esiin Gulagin historiaa myös kustantajan roolissa, jolloin myös suomettumisen historiaa piirtyy näkyviin. Vuonna 2012 Oksasen Silberfelt-kustantamo julkaisi teoksen *Gulag, vankileirien saaristo* kokonaisuudessaan uudelleen. Teoksen julkaisuhistoria kertoo osaltaan muistikulttuurien poliittisuudesta: suomalaiset kustantamot eivät 1970-luvulla rohjenneet julkaista teosta, joten se päätyi ruotsalaisen kustantamon Wahlström & Widstrandin julkaisemaksi. Ratkaisu herätti maailmalla huomiota osuessaan juuri Solženytšin maastakarkotuksen jälkeisiin viikkoihin ja sitä pidettiin Suomen kansainvälistä mainetta sekä sananvapautta pysyvästi tahrivana (Helleman 1999).⁴

Akateemisessa keskustelussa vasta Neuvostoliiton hajottua Gulagin suomalaisvangit, ”kotimainen leirikirjallisuus” ja suomalaisten rooli myös tekijöinä neuvostoterrorin historiassa alkoivat nousta esiin (ks. Vettenniemi 2002), ja Neuvostoliiton vankileirien historiaan on myös viime vuosina kohdistunut mielenkiintoa (Ropponen & Sutinen 2019). Oksasen mukaan *Puhdistus* kertoo Neuvosto-Virosta, mutta se rakentaa samalla myös suomalaista muistikulttuuria. ”Gulag on kuitenkin yhteinen surutarina monille kansoille: Baltian lisäksi suomalaisille, saksalaisille, koko Itä-Euroopan kansoille ja niin edelleen” (Oksanen 2009b). Kommentti kertoo Gulagin ylijärjestyksestä muistamisesta, joka on myös Suomessa tärkeää. Viime vuosina vasemmiston historiallisesta itsearvioinnista Suomen kirjallisuudessa on kirjoittanut myös esimerkiksi Sirpa Kähkönen, joka romaanissaan *Graniittimies* (2014) käsittelee suomalaisten kommunistien uskoa uuteen utopistiseen yhteiskuntaan Neuvostoliitossa. Myös Heidi Köngäs käsitteli romaanissaan *Hertta* (2015) kommunismin historiaa Hertta Kuusisen ja Yrjö Leinon rakkaustarinan avulla.

Eneken Laanes (2021, 49) on esittänyt, että *Puhdistuksen* suomalaisessa vastaanotossa ei ole noussut esiin Suomen sodanjälkeinen suhde Neuvostoliittoon. Markku Eskelinen (2016, 551–552) on kuitenkin verratessaan *Puhdistusta* Väinö Linnan romaaneihin⁵ todennut, että *Puhdistus* avaa Viron historian kipupisteiden ohella myös suomettumisen patoutumia suhteessa neuvostoliittolaiseen totalitarismiin. Jo ennen *Puhdistuksen* Finlandia-voittoa ja kansainvälistä menestystä suomettumisen kysymys oli kansallisessa mediassa näkyvästi esillä koskien Sofi Oksasen esiintymistä Pietarissa järjestettävässä runotilaisuudessa. Suomen pääkonsulaatti epäsi Oksasen pääsyn Pietariin, ja Suomen kirjailijoiden sananvapausjärjestö PEN epäili todelliseksi syyksi Oksasen Venäjä-kriittisyyttä. Artikkelin kainalotekstissä ”Taasko suometumme?” pohditaan uutisen valossa Venäjän sananvapauden rajoja ja mahdollista suomettumisen vaaraa tilanteessa, jossa vallassa olevista poliitikoista suuri osa on itse elänyt läpi suomettumisen ja kontrollin ajan. (Pullinen 2008.)

Kustantajan ja historioitsijan roolien ohella Oksanen on saavuttanut suurinta kansainvälistä menestystä ennen kaikkea kaunokirjailijana, ja myös Suomessa *Puhdistuksen* vastaanotto on ollut lähes yksinomaan ylistävää (ks. Grönstrand 2010). Muistamisen tapana kaunokirjallisuudella on erityinen merkitys, ja kirjallisuus omana ilmaisutapanaan ottaa osaa muistikulttuurien rakentamiseen ja visioimiseen. Kuten Marita Hietasaari toteaa, kulttuurisen muistin näkökulmasta merkittäviä ovat luetut, keskustelua herättäneet, arvostellut ja palkitut teokset (Hietasaari 2016, 12). Finlandia-palkintopuheessaan Sofi Oksanen (2008b) nosti esiin *Puhdistuksen* epätodennäköisyyden tulla kansainväliseksi läpimurtoteokseksi: ”Uskokaa pois, suomenkielinen romaani, joka kertoo Neuvosto-Viron kolhoosielämästä, ei lähtökohtaisesti ole se kaikkein kuumiin aihepiiriin kansainvälisillä markkinoilla.” Jo tuolloin romaani oli saavuttanut kansainvälistä menestystä, joka jatkuu edelleen ylijarjaisena – yhä uusina käännöksinä ja sovituksina eri maissa ja eri medioissa (ks. myös Lehtimäki 2019). Toiset kulttuurituotteet nauttivat toisia enemmän julkista arvostusta esimerkiksi esteettisten ominaisuuksiensa ja laajan levinneisyytensä vuoksi, jolloin ne toimivat katalysaattorina tiettyjen aihepiirien ilmaantumisessa julkisen muistelun piiriin (Rigney 2005, 20). Oksanen *Puhdistus* on laajan levinneisyytensä vuoksi tässä suhteessa omaa luokkaansa Suomen kirjallisuudessa.

Idän ja lännen välissä

Muistikulttuurit ovat aina erityisissä olosuhteissa historiallisesti muotoutuneita, ja Uilleam Blacker ja Alexander Etkind (2013) muistuttavat, että matkatessaan Itä-Eurooppaan muistitutkimuksen käsitteet muuttuvat. Neuvostoliiton hajottua Itä-Euroopassa selkeää tiliä menneisyyden kanssa ei koskaan käyty, toisin kuin Saksassa toisen maailmansodan ja holokaustin suhteen (mt., 5). Vaikka traumaa pidetään määritelmällisesti jonakin, mistä ei voida puhua, Itä-Euroopassa muistetaan heidän mukaansa liiankin hyvin: kyse on enemmänkin siitä, että kokemuksia ei ole voitu kertoa ja jakaa julkisesti. Kun natsiterrorin uhrit kuolivat tietäen, miksi heidät tapetaan, ainakin osa neuvostoterrorin uhreista kuoli syytä tietämättä (Etkind 2009, 641). Vasta kommunistisen järjestelmän sorruttua tuli mahdolliseksi puhua Neuvostoliiton harjoittamasta kolonisaatiosta, jonka virallinen historia oli vaientanut (Köresaar, Kuutma & Lauk 2009, 329).

Puhdistuksen aikajänne ulottuu Neuvostoliiton hajoamisen jälkimaininkeihin, jolloin myös arkistot avautuivat, ja tämä tuodaan esiin romaanin rakenteellisessa ratkaisussa. *Puhdistus* koostuu Aliiden ja Zaran tarinoista sekä dokumentaarisina lähteinä esitetyistä teksteistä. Romaanin loppuun Oksanen on liittänyt kirjoittamiaan Hansin päiväkirjamerkintöjä vuosilta 1949 ja 1951 sekä otteita salaisista tiedusteluasiakirjoista, joista käy ilmi Aliiden osallisuus tapahtumiin. Vaikka aineisto esitetään ikään kuin arkistolähteinä, kyseessä on Oksanen oma kirjallinen keino rakentaa *Puhdistuksen* suhdetta aikaansa. *Puhdistus* sitoo historian eri kerrokset yhteen eikä se ole puhtaasti ”historiallinen romaani”, vaan eri vuosikymmenten fragmentteja yhteen kokoava traumakertomus, joka hyödyntää historiallisen romaanin, trillerin ja melodraaman keinoja.

Sofi Oksanen tuotanto asettuu osaksi kulttuurista muistia, jossa sekä holokaustin että Gulagin vaikutukset tulevat esiin eikä niitä voida täysin erottaa. Romaanissa *Kun kyyhkyset katosivat* (2012) Viron historian kipukohtia käsitellään korostamalla sen asemaa kaksinkermaisesti miehitettynä, sekä Saksan että Neuvostoliiton alusmaana, mikä lisäsi entisestään epätietoisuuden ja vainoharhaisuuden ilmapiiiriä. Myös *Puhdistusta* leimaa jatkuvan varuillaan oleminen: koskaan ei voi tietää, mitä voi sanoa ääneen, kuten koko romaanin aloittavassa,

virolaiselta runoilijalta ja poliitikolta Paul-Eerik Rummolta lainatussa motossa todetaan: ”seinillä on korvat ja korvissa kauniit korvarenkaat”.

Kaksinkertainen miehitys on vaikea ja monimutkainen tilanne, jossa piti tehdä valintoja siitä, kenen puolelle asettuu. Monet ihmiset toimivat vastakkaisilla puolilla eri vaiheissa, ja kompromisseja oli tehtävä. (Snyder 2010.) Neuvostomiehityksen aikana virolaisia vangittiin ja siirrettiin gulageihin syytettynä neuvostovastaisesta toiminnasta. Sodan jälkeen alkavat Neuvostoliiton salaisen poliisin, NKVD:n, kuulustelut, joissa tivataan tietoja metsäveljeksi epäillyn Hans Pekkin olinpaikasta. Perheen naiset eivät paljasta tietoaan vaan joutuvat uhraamaan itsensä. Kun uhreja ja syyllisiä ei voida yksioikaisesti erottaa toisistaan, myös kärsimyksistä puhumisesta tulee vaikeaa. Aliide on stalinismin uhri. Samalla hän on olosuhteidensa vuoksi pakotettu pahantekijäksi, ilmiantamaan oman sisarensa. Vääjäämättömän tarinasta tekee se, että vaikka valitsisi mitä, väkivaltaa ei voi estää. Päätökset likvidoinneista on aina jo tehty, joten raskauttavien tietojen kertominen tai kertomatta jättäminen eivät sisällä todellista valinnanvapautta. *Puhdistus* asettaa lukijalle haasteen näyttämällä ihmisten tekemiä valintoja, mutta kieltäytymällä antamasta lopullisia vastauksia (Lehtimäki 2010, 40).

Romaanin luku ”Varkaiden tarinat kiinnostavat toisia varkaita” on absurdi dialogi, jossa Aliiden luota turvapaikkaa hakeva Zara yrittää tivata Aliidelta menneisyydestä, mutta Aliide vain väistelee hänen sanojaan ja vääntää radion ääntä kovemmalle:

Vuosisatojen myötä meidän geeneihimme on ohjelmoitu orjamielisuus [...] (P, 107)

...kotirauhan vuoksi meidän pitäisi pyytää jonkin suurvaltion suojelusta, esimerkiksi Saksan. Vain diktatuuri saisi loppumaan Viron nykyisen poliittisen vehkeilyn ja saisi talouden kohdalleen... (P, 108)

...Orjan henki kaipaa sittenkin piiskaa, välillä myös prjaanikkeja... (P, 109)

Aliide puhuu Zaralle tämän isoäidistä Ingelistä maanpetturina ja kansanvihollisena, joka varasti viljaa kolhoosilta ja ihmettelee, miksi Zaraa kiinnostavat varkaiden tarinat. Kenties Zara itsekin on varas... Varkaalla on romaanissa aiemmin viitattu Zaraa vankeudessa pitäneen sutenöörin Pašan isään, jonka puvun poleteissa oli Pašan mukaan lukenut NKVD eli *Nitšto Kreptše Vorovskoi Družby*. ”Sitä NKVD tarkoitti, mikään ei ole vahvempaa kuin varkaiden ystävyys.” (P, 74) NKVD:n eli Neuvostoliiton sisäasiainkansankomissariaatin merkitys ironisoidaan, kun siihen viittaavat nimikirjaimet saavat uuden merkityksen. Myös Pašan isä on ollut vankileirillä ja tätä kautta tuodaan esiin, että Zaran kokema väkivalta ei ole historiatonta vaan myös sen juuret ovat Stalinin terrorissa. Toinen Zaraa vartioinut mies Lavrenti on KGB-mies.

Kansakunta omii helposti erilaiset traumat ja käyttää niitä hyödykseen rakentaessaan yhtenäistä minäkuvaa (Edkins 2003), mutta *Puhdistuksessa* trauman merkitykset sidotaan arjen jatkuvuuteen ja sukupuolittuneisiin arkisiin yksityiskohtiin, kuten sadonkorjuuseen, säilöntään ja keittiöaskareisiin. Ne rytmittävät aikaa, joka kuluu epätietoisuudessa esimerkiksi siitä, palaavatko Aliiden ja Ingelin Neuvostoliiton hyökätessä hävinneet vanhemmat kotiin ja jääkö Saksan miehitys pysyväksi tilaksi. Sodan päätyttyä Neuvostovallan myötä kyyditykset Siperiaan kiihtyivät ja talot liitettiin kolhooseihin, jolloin ”koko maassa sikisi suunnaton välttelevien katseiden ja väistyvien ilmeiden määrä” ja ”suorat sanat katosivat rivien väleihin” (P, 203).

Aliide menee naimisiin Martin Truun kanssa, jotta voisi unohtaa tapahtumat kunnantalolla: sisarensa tyttären raiskauksen, johon hänet on pakotettu osallistumaan. Aliidelle tärkeintä

on päästä turvaan ja hän kokee turvana kommunistihallinnon ja sen käskyihin sulautumisen. Hän allekirjoittaa paperin, jossa puhuu sisartaan Ingeliä ja tämän tyttäätä Lindaa vastaan. Naimalla kommunistin Aliide ajattelee olevansa turvassa, sillä tärkeintä on, että kukaan ei saa koskaan tietää. Tärkeintä on, että Aliide pystyy naimiskaupan avulla irrottautumaan muista haavoitetuista naisista ja rakentamaan ”normaalin” elämäntarinan, joka ei paljasta tapahtunutta: ”Hänestä tuli ihan kuin kuka tahansa tavallinen nainen.” (P, 164) Tähän muistin tuhoamiseen liittyy myös Ingelin ja Lindan häviäminen kuvioista. Aliiden ei tarvitsisi enää nähdä heitä eikä muistaa yhteisiä kokemuksia kunnantalolla. Aliide elää kaksoiselämää idän ja lännen välissä: hän asuu saman katon alla kommunistijohtajan sekä todellisen rakkautensa, virolaisten vastarintaliikkeeseen kuuluvan Hansin kanssa, joka piilottelee talon kätköihin rakennetussa paikassa. Kertomukset, joissa erotetaan selkeästi uhrin ja pahantekijät eivät välttämättä toimi kommunismin ja kolonialismin aiheuttamiin kollektiivisiin traumoihin, joissa osallisuus ja irrationaalisina pidetyt impulssit, kuten houkutus ja petos, olivat keskeisiä (Pucherová 2015, 159).

Postkolonialistisen teorian ytimessä on tehdä näkyväksi valtaan ja epäoikeudenmukaisuuteen liittyvää kärsimystä (Kelertas 2006, 8), ja *Puhdistus* tuo esiin kärsimyksen sidoksen kolonialistisesti alistettujen asemaan. Kyse on kokemuksista, joita kulttuuri ei muista tai tunnusta, ja jotka vaikuttavat siten myös yksilön mahdollisuuksiin muistaa sekä luoda tulevaisuutta. Gulagin kontekstissa kolonisaation vaikutukset olivat ennen kaikkea psykologisia, ne ulottuivat myös toisinajattelijoihin ja hiipivät salakavalasti osaksi kaikkea ajattelua (Kelertas 2006, 6). *Puhdistus* kuvaa juuri tätä ristiriitaista huonouden sisäistämisen, välttelyn ja halveksunnan prosessia (ks. myös Lehtimäki 2010; Lappalainen 2011). Yhtäältä *Puhdistus* viittaa Stalinin ”puhdistuksiin”, näytösoikeudenkäynteihin, eli väkivallan historiaan. Toisaalta se viittaa myös puhdistautumiseen vääristyneestä, valheellisesta historiasta, joka tuntuu likana erityisesti naisten kehoissa (ks. kehollisesta muistista ja hitaasta, traumaattisesta väkivallasta *Puhdistuksessa* Jytilä 2022).

Puhdistuksen loppuratkaisun voi nähdä viittaavan sovitukseseen, kun Aliide, tapettuaan Zaraa vainoavat miehet, polttaa itsensä ja oman talonsa. Näin Aliide ”vapautuu” traumaattisesta menneisyyden taakastaan. *Puhdistuksen* voidaan jo nimensäkin takia tulkita asettuvan katartisen sovituksen kannalle, joka merkitsee loppua seksuaalisen väkivallan kierteelle. (Loppuratkaisun erilaisista tulkinnoista, ks. Laanes 2021.) Kirjallisuudessa traumoja ei kuitenkaan voida ”työstää” niin, että niistä päästään lopulta eroon ja niiden voitaisiin sanoa olevan ”loppuun käsiteltyjä”. Aliide pelastaa Zaran ampumalla häntä jahtaavat miehet, joten uudet alut versovat vanhasta väkivallasta, eikä puhdistus lopullisen sovituksen merkityksessä voi olla täydellinen.

Moniääninen vastaanotto

Historiallisia tapahtumia käsittelevien romaanien kohdalla kiistoja aiheuttavat kysymykset erilaisten kokemusten esittämisen oikeutuksesta, toisten kokemusten anastamisesta ja vääristelystä sekä hyödyntämisestä taiteellisena materiaalina: miten ja minkälaisia kokemuksia kirjallisuudessa saa esittää tai kenen puolesta kirjailija saa puhua? Myös keskustelu kulttuurisesta omimisesta kiertyy olennaisesti kaunokirjallisuuden kansallisten määrittelyn ympärille. Kysymys toisten kulttuurien esittämisestä on kompleksinen. Toisten kokemusten kuvittelun ajatellaan olevan kirjallisuuden perustehtäviä, mitä ajatusta on ravisteltu kulttuurista omimista koskeissa yhteiskunnallisissa debateissa.

Kulttuurisella *appropriaatiolla* tarkoitetaan toisen kulttuurin symbolien, artefaktien, rituaalien tai teknologioiden käyttöä (Rogers 2006), mutta käsite ei ole mitenkään yksiselitteinen. Richard A. Rogers on jakanut käsitteen neljään eri merkityskerrostumaan: 1) kulttuurinen vaihto, 2) kulttuurinen ylivalta, jossa omiva kulttuuri on selkeästi valtapositiiossa suhteessa kulttuuriin, jolta omitaan. Kulttuurinen hyväksikäyttö (3) liittyy läheisesti edelliseen ja merkitsee elementtien käyttämistä sellaisessa kontekstissa, joka on dominoivan kulttuurin määrittämä. Transkulturaatio (4) on Rogersin ulottuvuuksista se, joka tulee lähelle kulttuurisessa muistitutkimuksessa käytyjä keskusteluita ylirajaisuudesta ja muistamisen transkulttuurisesta luonteesta. Siinä kulttuuria ei nähdä selkeäpiirteisenä kokonaisuutena, vaan siinä muodostuneet elementit ovat ylirajaisia ja muotoutuneet globalisaation ja ylirajaisen kapitalismin luomissa hybridisissä konteksteissa. (Rogers 2006.) Näin ymmärrettynä kulttuurinen *appropriaatio* on kulttuurista omimista laajempi käsite, joka ei välttämättä liity yksisuuntaiseen valta-asetelmaan ja omistamiseen, vaan se voi olla monimutkaisempaa kulttuurista vaihtoa, jossa aktivoituu kysymys identiteettien ylirajaisuudesta ja johonkin kuulumisesta.

Puhdistuksen vastaanotto Virossa sai kulttuuriseen omimiseen liittyviä piirteitä. Käsittelemiensä Viron historian traumaattisten tapahtumien vuoksi *Puhdistus* herätti keskustelua erityisesti Virossa, jossa sitä tulkittiinkin ennen kaikkea kansallisen trauman viitekehyksessä. *Puhdistus* nostatti vilkasta keskustelua, reaktioita ja myös kritiikkiä. Eneken Laanes (2012) on tuonut esiin *Puhdistuksen* ristiriitaisen vastaanoton Virossa. Laanesin mukaan virolainen vastaanotto toi esiin erilaiset tulkinnat toisesta maailmansodasta ja sen jälkiseurauksista. Romaanin kriitikoille oli yhteistä se, että he käsitelivät sitä historian representaationa. Grönstrandin (2010) mukaan Virossa Oksasta, ulkomaalaisena pidettyä kirjailijaa, jonka äiti kuitenkin on virolainen, syytettiin myös virolaisen kokemushistorian omimisesta ja sen kaupallistamisesta. Kahden kielen ja kulttuurin välissä elänyttä Oksasta ei pidetty tarpeeksi virolaisena kirjoittamaan Viron kansallisesta muistikulttuurista. Virossa Oksanen nähtiin ulkopuolisena, joka omii jotain itselleen kuulumatonta. (Ks. myös Lappalainen 2013.)

Kiistat *Puhdistuksen* ympärillä osoittavat muistin sidoksisuuden kansalliseen identiteettiin, ja myös kirjailijan oma elämä on kietoutunut oleellisesti vastaanoton kiistoihin. Sanna Lehtosen (2013) mukaan Oksasen tuotannossa (omaelämäkerrallisella) muistilla on keskeinen sija, mikä osaltaan on myös aiheuttanut kiistoja muistojen omistajuudesta. Tällöin kahtiajako autenttisiin, todellisiin ja rakennettuihin, keinotekoisiiin muistoihin aktivoituu. Julkisuuden henkilönä Oksasen etninen uskottavuus mediassa on rakennettu autenttisuuden varaan: omat lapsuudenmuistot Virosta sekä kuullut tarinat neuvostomiehityksestä ovat luomassa uskottavuutta sille, että Oksasella on oikeus puhua virolaisten historiasta, että hänen etninen identiteettinsä on kompetentti. (Lehtonen 2017, 265–266.) Oksanen (2008b) itse on korostanut tarinankerrontaa kirjallisuuden keinona menneiden traumojen julkituomiseen, jolloin ”kirjoittamani tarinat voivat vihdoinkin olla julkisia tarinoita, kirjoitettuja tarinoita, kirjoiksi painettuja tarinoita.”

Puhdistuksen, suomenkielisen romaanin Viron lähihistoriasta, voi Rogersin termein ymmärtää transkulttuurisena *appropriaationa*, eri konteksteja halkovana ja ylirajaisena. Kulttuurinen omiminen sisältää oletuksia vallan epätasapainosta ja vahvemman hallinnasta (merkityskerrostumat 2 ja 3) eikä se yksiselitteisesti sovi *Puhdistuksen* vastaanotosta syntyneisiin kiistoihin. *Puhdistus* ei ole vain Viron lähimenneisyyttä ”ulkoapäin” ruotiva romaani, vaan se herättää monimutkaisia kysymyksiä johonkin kuulumisesta erityisesti kirjailijan paikantumisen näkökulmasta.

Suomessa kansallista historiaa käsittelevään kaunokirjallisuuteen on kohdistunut suoria totuudellisuuden vaatimuksia, mutta suomalaisessa vastaanotossa ei aktivoitunut ajatus siitä, että virolaisten traumaattisista muistoista kertominen olisi ongelmallista. Kotimaisen kirjallisuuden kontekstissa Heidi Grönstrand on huomauttanut, että vaikka suomalaiselle romaanille – ja erityisesti toista maailmansotaa kuvaavalle historialliselle romaanille – on asetettu erityisiä vaatimuksia uskottavuuden suhteen, *Puhdistuksen* kohdalla näin ei käynyt. Suomen historiaa ja sotaa käsittelevän kirjallisuuden kohdalla kirjailijat ovat saaneet vaurautua kritiikkiin historian vääristelystä. Viron historiaa käsittelevän *Puhdistuksen* kohdalla tällaista keskustelua ei ole käyty. (Grönstrand 2010, 47.) Suomessa *Puhdistus* kiinnitettiin kansalliseen kategoriaan tiukasti Finlandia-palkinnon myötä. Toisaalta romaania luettiin Suomessa alusti asti myös korostetusti taiteena ja huomiota kiinnitettiin sen rakenteeseen ja kerrontaan sekä merkitykseen osana suomalaisen kirjallisuuden jatkumoa.⁶ Tutkimuksessa *Puhdistusta* on tarkasteltu kertomuksen teorian, moraalifilosofian ja eettisten kysymysten valossa. *Puhdistuksen* eettinen arvo on nähty sekä sen ilmaisun monikerroksisuudessa, kerronnallisessa monipuolisuudessa ja ambivalenssissa, joka hyödyntää Raamatun myyttejä sekä kreikkalaisen tragedian aineksia. (Ks. Korhonen 2011; Lehtimäki 2010; Nystrand 2012.) Laanes (2021, 49) kiteyttää, että Suomessa *Puhdistusta* on tarkasteltu yhtäältä Viron lähimenneisyyteen sijoittuvana historiallisena romaanina sekä toisaalta universaaleja, toisen eettiseen kohtaamisen liittyviä kysymyksiä pohtivana romaanina.

Puhdistuksesta noussut polemiikki kertoo siitä, että Virossa aihepiiriä ei fiktiossa ole juuri käsitelty (Kaljundi, Laanes & Pikkanen 2015, 54). Itsenäistyneen Viron muistipolitiikan tärkeimpiä tehtäviä on ollut ylläpitää sotien välisen tasavallan jatkuvuutta sekä edistää virolaisten näkökulmaa toiseen maailmansotaan ja neuvosto aikaan. Tämä historian uudelleenkirjoitus ei ole ollut helppoa, sillä kansalliset tulkinnat ovat jääneet Neuvostoliiton nationalistisen muistipolitiikan jalkoihin. Oksasen menestys kertookin fiktion potentiaalista vaikean menneisyyden käsittelyssä. (Kaljundi, Laanes & Pikkanen 2015, 53–54.)

Viron ja Suomen erilaisia vastaanottoja voivat selittää maiden erilaiset historialliset vaiheet, jotka näkyvät kirjallisuuden tulkinnassa: Virossa korostui halu totuuteen tilanteessa, jossa Stalinin vainot olivat väärentäneet totuutta. Tämä totuudellisuuden vaatimus tulee erityisen vahvasti esiin kirjailija Jaan Kaplinskin (2010) reaktiossa, joka korostaa virolaisten kokemuksen monimuotoisuutta Venäjän hallinnan alla ja vastustaa yksinkertaistettuja satuja, joihin virolaiset saivat tottua Stalinin aikakaudella. Kirjallisuuskeskustelut kielen merkityksellisyydestä, vilpittömyydestä ja ironiasta asettuvat erityiseen valoon kontekstissa, jossa kieleen ei lähtökohtaisesti voi luottaa ja jossa on otettava huomioon, kuinka Stalinin vainojen myötä totuutta vääristeltiin ja manipuloitiin, mikä taas ruokki sensuuria. On olemassa totuus, jota vääristellään tai joka tehdään olemattomaksi muokkaamalla historiankirjoitusta. Se, mitä voi kertoa tai mitä jättää kertomatta, on kytköksissä suoraan mahdollisuuksiin säilyä hengissä tai olla joutumatta kidutetuksi. Nykyaika ei olekaan vain yhteistä ja jaettavissa olevaa aikaa Suomen ja Viron vastaanoton konteksteissa.

Laanes (2021) on *Puhdistusta* esimerkinään käyttäen tutkinut sitä, miten matkaamisen myötä muistot muokkaantuvat eri ilmaisuvälineissä ja kuinka globaali näkökulma saattaa sivuuttaa paikallisten ihmisten kokemuksen. *Puhdistusta* syytettiin historian vääristelystä etenkin kuvauksissa naisiin kohdistuvasta seksuaalisesta väkivallasta Stalinin valtakaudella (ks. myös Laanes 2012). Laanesin (2021, 48) mukaan *Puhdistus* hyödyntää tietoisesti globaalia muistiteollisuutta lainaamalla Slavenka Drakulićin romaania *Kao da me nema* (1999, suom. *Aivan kuin minua ei olisi*, 2000) ja siirtää Bosnian sodan raakuudet toiseen kontekstiin, Viron

lähihistoriaan. Laanesin mukaan Oksanen vääristelee näin virolaista muistitietoa. Kirjallisuuden kuuluu kuitenkin moniäänisyys, ja voi olla mielekästä tutkia Oksasen intentiota luoda dialoginen suhde juuri Draculićin romaaniin. Viola Parente-Čapková (2010; 2013) on tuonut esiin *Stalinin lehmien* sekä *Puhdistuksen* yhteyksiä Keski- ja Itä-Euroopan naisten kirjoittamiin teoksiin, jotka käsittelevät 1900-luvun traumaattisia sotia, totalitaristisia järjestelmiä ja neuvostokyydityksiä. Yhtymäkohtia Okseseen Parente-Čapková on löytänyt kroatialaisen Slavenka Draculićin lisäksi latvialaisen Sandra Kalnieten muistelmista *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos* (2001, suom. *Tanssikengissä Siperiaan*, 2007) ja tšekkiläisen Kateřina Tučková'n teoksesta *Vyhnání Gerty Schnirch* (2009, *Gerta Schnirchin karkoitus*), jossa kuvataan naisten näkökulmasta sudeettisaksalaisten väkivaltaista karkoitusta Tšekkoslovakiasta.

Laanes tutkii kulttuurisen muistin liikettä kääntämisen metaforalla, mutta hän viittaa Oksasen ja Draculićin teosten englanninkielisiin versioihin. Oksasen ja Draculićin romaanit on kuitenkin kirjoitettu eri kielillä, suomeksi ja kroaatiksi, joten kielellinen ja kerronnallinen prosessi niissä ovat lähtökohtaisesti hyvin erilaisia. Kuten Mary Orr (2003, 7) toteaa, kääntäminen tulkitsee ja luo uutta, kun saman asian uudelleen sanominen sisältää ainakin kaksi sävyä. Tämän mukaisesti lainaaminen ei ole kopioimista tai merkitysten siirtämistä sellaisenaan, vaan tulkintaa jotakin tarkoitusta varten. Kirjailijan on mahdollista rakentaa muistia myös tulevasta menneeseen – Bosnian sotarikoksista Viron neuvostohistoriaan – kontekstinaan naiseen kohdistuva väkivalta, ja näin nivoa kirjallisuuden keinoin yhteen naisten kärsimysten ylijärjestyksen muistia.

Aihevalinnat vaikuttavat myös vastaanottoon ja teosten kaupalliseen potentiaaliin. Tutkimuksessa olisi olennaista pohtia myös sitä, millä keinoin, kuka ja mihin tarpeisiin naiseen kohdistuvaa väkivaltaa kuvaa. Keskeistä tällöin olisi kiinnittää huomiota aiheen ohella siihen, miten siitä kerrotaan ja kuka kertoo: minkälaisia ilmaisumuotoja ja -keinoja valitaan kliseytyneiden tai jopa trendeiksi muuttuneiden aiheilmien, kuten naiseen kohdistuvan väkivallan käsittelyyn. Lainaaminen voi olla myös suhteen luomista ja yhteyksien rakentamista – ei vain tarkoitushakuista varastamisesta mediateollisuuden tarpeisiin. *Puhdistusta* ei vielä juuri ole suhteutettu vähemmän tunnettuihin Itä-Euroopan maiden kirjallisuuksiin (ks. kuitenkin Parente-Čapková 2010; 2013). Tällöin sekä jälkikommunistinen trauma että sen kaunokirjalliset keinovarannot voisivat näyttäytyä eri valossa eivätkä vain ”vastaanottavana” osapuolena, osana ”lännen” muokkaamaa kirjallista traumakulttuuria.

Kirjalliset muistikulttuurit historiaa tuottamassa

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Sofi Oksasen *Puhdistusta* osana ylijärjestyksen traumakulttuuria. Olen kiinnittänyt huomiota erityisesti muistojen kansalliseen omistusoikeuteen kahdesta toisistaan tukevasta näkökulmasta, sekä analysoimalla *Puhdistusta* että pohtimalla ja vertailemalla sen vastaanottoa Suomessa ja Virossa. *Puhdistusta* on tutkittu paljon, myös trauma- ja muistitutkimuksen näkökulmia esiin tuoden, ja olen tässä pystynyt tarttumaan vain osaan sen herättämistä keskusteluista.

Itä-Euroopan ylijärjestyksen traumahistorioita hyödynnetään myös kulttuurituotteissa, kuten kirjallisuudessa. Trauman kaupallinen potentiaali tulee esiin ylijärjestyksen traumakulttuurien mahdollistamassa globaalissa kierrätyksessä. Samalla traumaattisten kokemusten ylijärjestyksen herättää kysymyksiä kokemusten siirtymistä yli rajojen. Vastaanoton tutkimus voi osaltaan kertoa muistikulttuurien rakentumisen mekanismeista ja tarjota uusia näkökulmia niihin. Kiistat *Puhdistuksen* vastaanotossa ovat koskeneet ennen kaikkea fiktion ja todellisuuden

välistä suhdetta erityisissä kansallisten tulkintojen kehyksissä. Oksanen on purkanut fiktion ja historian vastakkainasettelua ja osaltaan raivannut tietä Gulagin historian perinpohjaisemalle käsittelylle Suomessa. Hänen tuotantonsa pitää esillä kysymystä kaunokirjallisuuden ja historiallisen todellisuuden välisestä suhteesta.

Oksanen on käyttänyt ”julkisuuspääomaansa” ja ottanut haltuun kirjoittamisen erilaiset retoriset tasot eli kirjailijan, toimittajan ja historioitsijan roolit, jotka mahdollistavat erilaisia yleisöjä. Näin hän on maksimoinut muistin dynaamisen liikkeen ja monet erilaiset vastaanoton kontekstit. Oksanen on traumahistorioiden kierrättäjänä ja kansallista lähtökohtaa purkavalla otteellaan luonut historiaa ja hämmentänyt keskustelua kirjallisuuden merkityksestä historian tuottajana. *Puhdistuksen* suomalaisessa tutkimuksessa ja vastaanotossa korostuivat pääasiassa länsimaalaisuus ja universaalit eettiset arvot sekä toisaalta romaanin tulkinta historiallisena representaationa Viron lähimenneisyydestä. Nämä näkökulmat jättävät näkymättömiin Suomen kompleksisen suhteen Venäjään. Suomen ja Venäjän väliset suhteet, suomalaisten suhde Gulagiin sekä suomettumisen ilmiö nousevat esiin vasta, kun tarkastellaan laajemmin Sofi Oksasen toimintaa eri rooleissa traumakulttuurin välittäjänä. Universaalien ja historiallisen (Viron historiaan kohdistuvan) tulkinnan väliin mahtuukin alue, jota ei kenties Suomessa ole oikein osattu sanallistaa, mutta joka osaltaan voi kertoa *Puhdistuksen* suuresta suosioista: jatkosodan kokemukset ja geopoliittisesti ristiriitainen, traumaattinen suhde rajanaapuriin.

Oksasen vastaanotto ja siitä sinneet debatit osoittavat nykykirjailijan merkittävän roolin tiedon tuottajana ja tunteiden herättäjänä. Oksanen muistikulttuurin tuottajana osoittaa, kuinka vaikea tekijää on pitää erillään hänen kirjoittamistaan teksteistä ja ei-kirjallisista diskursseista. Kirjailijan voittokulku maailmalla on nähty nimenomaan ”suomalaisen kirjailijan” menestystarinana, mutta myös kansallisen identiteetin epävakaus mahdollistaa monipaikkaiset, yllirajaiset identiteetit: kahden kulttuurin välillä elänyt kirjailija haastaa oletusta kulttuurista poissulkevana tai omistettavana.

Puhdistuksessa traumaattinen menneisyys koskee sekä yksilöitä että yhteisöjä, mutta se, kuka on kenenkin puolella tai miten yhteisöt lopulta muodostuvat, ei ole itsestään selvää. Myös ”omat” voivat olla vihollisia eivätkä jakolinjat synny aina kansallisuuden, vaan myös sukupuolen mukaan. Kirjallisuudella voikin olla merkitystä juuri yllirajaisen yhteisöjen kuvittelemisessä ja siinä, kuinka muisti ei ole traumaattiseen menneisyyteen palaamista vaan aktiivista toimintaa nykyisyydessä sen eteen, miten ja minkälaiseksi menneisyys hahmotetaan ja mihin tarkoituksiin sitä käytetään. Siinä mielessä nykykirjallisuus onkin muun median ohella keskeinen osa yhteiskunnallista, moniäänistä ja tulevaisuutta kohti suuntautuvaa keskustelua.

Viitteet

1 Vrt. vastaanoton laaja määritelmä (Parente-Čapková 2017). Vastaanotto laajasti ymmärrettynä voi tarkoittaa erityyppisiä reaktioita kirjallisiin teoksiin: niiden käännöksiä, adaptaatioita, parodioita tai plagiointeja sekä teksteihin sisältyviä intertekstuaalisia viittauksia. Vastaanottoon kuuluvat myös lehdistön vastaanotto sekä reaktiot kirjallisiin teoksiin päiväkirjoissa ja muissa (oma)elämäkerrallisissa teksteissä. (Parente-Čapková 2017, 39.)

- 2 Tunnistamista on vaikeuttanut ns. kolmen maailman teoria, jonka mukaan Eurooppa ja Pohjois-Amerikka muodostavat ensimmäisen maailman, sosialistiset maat toisen maailman ja taloudellisesti kaikkein heikoimmassa asemassa olevat kolmannen maailman (Moore 2006, 20).
- 3 Kulttuurisen muistitutumuksen viitekehyksessä trauma on liitetty erityisesti osaksi toisen maailmansodan ja holokaustin muistamista. Traumakulttuurin ilmapiiiriä on etsitty toisen maailmansodan jälkeisestä Saksasta, kommunismin jälkeisestä Itä-Euroopasta ja syyskuun yhdennentoista jälkeisistä Yhdysvalloista, jotka kaikki ovat tuottaneet traumaattisia identiteettejä. Ajatus traumakulttuurista on levinnyt laajalle ja koko muistitutumuksen kenttä on nähty sitä määrittävän trauman valossa. (Esim. Luckhurst 2008.)
- 4 Tammen pitkäaikainen toimitusjohtaja Jarl Hellemann (1999) on jälkikäteen kirjoittanut teoksen julkaisuun liittyvistä, myös kustantajaa sitovista taloudellisista ja poliittisista näkökohdista. Vennäjällä teos julkaistiin vasta 1989 (ks. Etkind 2009, 635). Erkki Vettenniemen (2002, 19, 23–24) mukaan neuvostoterroria ei Suomessa järjestelmällisesti vähätelty ja Stalinin hirmuteoista saatiin tietoa esimerkiksi erilaisten muistelmien kautta. Juuri ennen Solženytsin-kohua ilmestyi Otto-Wille Kuusisen puolison, Stalinin vankileirit kokeneen Aino Kuusisen muistelmateos *Jumala syöksee enkelinsä* (1972). Viisikymmentäluvulla ilmestyi kaksi hyvin erityylistä muistelmateosta: Unto Parvilahden paljastusteos *Berijan tarhat* (1957) sekä Martta Piilin henkilökohtaisempi todistus, jossa johtopäätökset jätetään lukijan vastuulle. Jälkimmäinen julkaistiin vuonna 2021 uudelleen nimellä *Kohtalona Siperia. Neljätoista vuotta pakkotyövankina* (Helsinki: Like).
- 5 Eskelisen (2016, 417–420) mukaan Linna syventää teoksillaan suomenkielisen historiallisen romaanin lajia sinä määrin, että teoksia voi kutsua vaikutuksiltaan psykohistorialliseksi. *Täällä pohjantähden alla* kyseenalaistaa kansallisen historiankirjoituksen arvon ja totuuden, *Tuntematon sotilas* taas paljastaa uskonnon ja nationalismin virallisen diskurssin.
- 6 Pekka Tarkka (2008) vertasi Finlandia-palkintopuheessaan Sofi Oksasta Minna Canthiin, joka tuottamallaan ja yhteiskunnallisena keskustelijana sai aikaan yhteiskunnallisia muutoksia: ”Oksasen näytelmää hallitsee voima, joka aikanaan siivitti Minna Canthin tuotantoa. Se voima on kirjailijan suuttumus. Canthin *Työmiehen vaimossa* se sai piinatun naisen nostamaan aseensa väärintekijöitä kohtaan. Näin käy myös Oksasella. [...]” Oksanen itse taas viittasi Runeberg-palkinnon voitettuaan omana esikuvanaan Fredrika Runebergiin, suomalaisen historiallisen romaanin pioneeriin (ks. Pääkkönen 2009).

Lähteet

- Ashcroft, Bill (2001), *Post-Colonial Transformation*. London & New York: Routledge.
- Blacker, Uilleam & Etkind, Alexander (2013), Introduction. – *Memory and Theory in Eastern Europe*. Eds Uilleam Blacker, Alexander Etkind & Julie Fedor. New York: Palgrave Macmillan, 1–22.
- Bond, Lucy (2012), Intersections or Misdirections? Problematising Crossroads of Memory in the Commemoration of 9/11. – *Culture, Theory and Critique*, 53:2, 111–128. <https://doi.org/10.1080/14735784.2012.680261>.
- Craps, Stef (2013), *Postcolonial Witnessing: Trauma Out of Bounds*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Edkins, Jenny (2003), *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erl, Astrid (2011), *Memory in Culture*. Trans. Sara B. Young. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Eskelinen, Markku (2016), *Raukoilla rajoilla. Suomenkielisen proosakirjallisuuden historiaa*. Helsinki: Siltala.

- Etkind, Alexander (2009), *Stories of the Undead in the Land of the Unburied: Magical Historicism in Contemporary Russian Fiction*. – *Slavic Review* 68:3 (Fall), 631–658.
- Etkind, Alexander (2013), *Warped Mourning: Stories of the Undead in the Land of the Unburied*. Stanford: Stanford University Press.
- Groot, Jerome de (2009), *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. London & New York: Routledge.
- Groot, Jerome de (2016), *Remaking History. The Past in Contemporary Historical Fictions*. London & New York: Routledge.
- Grönstrand, Heidi (2010), Kaksi maata, kaksi kulttuuria. Sofi Oksanen suomalaisen kirjallisuuden kartalla. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 7:1, 42–50. <https://doi.org/10.30665/av.74787>.
- Helleman, Jarl (1999), *Kustantajan näkökulma. Kirjoituksia kirjallisuuden reunalta*. Helsinki: Otava, 248–269.
- Hietasaari, Marita (2016), *Sodan muisti. Talvi-, jatkosota ja Lapin sota 2000-luvun historiallisessa romaanissa*. Helsinki: Avain.
- Jytälä, Riitta (tulossa 2022), *Muisti tulevaisuutta varten. Traumakertomukset Suomen nykykirjallisuudessa*. Helsinki: SKS.
- Kaljundi, Linda, Laanes, Eneken & Pikkanen, Ilona (2015), Introduction. Historical Fiction, Cultural Memory and Nation Building in Finland and Estonia. *Novels, Histories, Novel Nations. Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Eds Linda Kaljundi, Eneken Laanes & Ilona Pikkanen. Helsinki: SKS, 26–76.
- Kaplinski, Jaan (2010), *Sofi Oksanen and the Stalin Award*. <http://jaankaplinski.blogspot.com/2010/08/sofi-oksanen-and-stalin-award.html> (Tarkistettu 9.5.2022).
- Kelertas, Violeta (2006), Introduction. Baltic Postcolonialisms and Its Critics. – *Baltic Postcolonialism*. Ed. Violeta Kelertas. Amsterdam & New York: Rodopi, 1–10.
- Korhonen, Kuisma (2011), *Lukijoiden yhteisö. Ystävyystä, kansanmurhasta, itkevistä kivistä*. Helsinki: Avain.
- Köresaar, Ene, Kuutma, Kristin & Lauk, Epp (2009), The Twentieth Century as a Realm of Memory. – *The Burden of Remembering. Recollections and Representations of the 20th Century*. Eds Ene Köresaar, Epp Lauk & Kristin Kuutma. Helsinki: Finnish Literature Society, 9–34.
- Laanes, Eneken (2012), Sofi Oksanen's Purge in Estonia. – *Baltic Worlds* 2012:2, 19–21.
- Laanes, Eneken (2021), Born Translated Memories: Transcultural Memorial Forms, Domestication, and Foreignisation. – *Memory Studies* 14:1, 41–57.
- Lappalainen, Päivi (2011), Häpeä, ruumis ja väkivalta Sofi Oksanen Puhdistuksessa. – *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Toim. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková. Turun yliopisto: Utukirjat, 259–281.
- Lappalainen, Päivi (2013), Finnish Literature Abroad – The Case of Purge by Sofi Oksanen. *Finnische Sprache, Literatur und Kultur im deutschsprachigen Raum. Suomen kieli, kirjallisuus ja kulttuuri saksankielisellä alueella*. Herausgegeben von Marja Järventausta & Marko Pantermöller. Harrasowitz Verlag Wiesbaden, 333–351.
- Lehtimäki, Markku (2010), Sofistikoitunut kertomus ja lukemisen etiikka. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 7:2, 40–49. <https://doi.org/10.30665/av.74793>.
- Lehtimäki, Markku (2019), Tragedian muuttuva muoto. Sofi Oksanen Puhdistus romaanina ja näytelmänä. *Muistikirja ja matkalaukku. Muotoja ja merkityksiä 2000-luvun suomalaisessa romaanissa*. Toim. Elina Arminen & Markku Lehtimäki. Helsinki: SKS, 243–275.
- Lehtonen, Sanna (2017), The Fame and Blame of an Intellectual Goth. Sofi Oksanen (1977). – *Idolizing Authorship. Literary Celebrity and the Construction of Identity, 1800 to the Present*. Eds Gaston Franssen & Rick Honings. Amsterdam: Amsterdam University Press, 257–273.
- Luckhurst, Roger (2008), *The Trauma Question*. London & New York: Routledge.
- Moore, David Chioni (2006), Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. – *Baltic Postcolonialism*. Ed. Violeta Kelertas. Rodopi, Amsterdam & New York, 11–43.
- Nystrand, Marko (2012), *Arvoja näkyvissä: kaunokirjallisuuden etiikka Ludwig Wittgensteinin filosofian valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Oksanen, Sofi (2008b), *Finlandia-palkintopuhe Vanhalla ylioppilastalolla 4.12.2008*. Suomen Kustannusyhdistys ry. https://dev.response200.pro/suomen-kirjasaatio/public_html/files/output/5965/

- kaunokirjallisuuden-finlandia-vanhat-puheet-ja-perustelut.pdf (Tarkistettu 9.5.2022).
- Oksanen, Sofi (2009a), Johdannoksi. – *Kaiken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin*. Toim. Sofi Oksanen & Imbi Paju. Helsinki: WSOY.
- Oksanen, Sofi (2009b), Se toinen, tuntematon holokausti. – *Tuglas-seura* 3/2009. <https://www.tuglas.fi/se-toinen-tuntematon-holokausti> (Tarkistettu 9.5.2022).
- Orr, Mary (2003), *Intertextuality: Debates and Contexts*. Cambridge & Malden: Polity Press.
- Oziewicz, Marek (2016), Bloodlands Fiction: Cultural Trauma Politics and the Memory of Soviet Atrocities in Breaking Stalin's Nose, A Winter's Day in 1939 and Between Shades of Gray. – *International Research in Children's Literature* 9:2, 146–161. <https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/ircl.2016.0199> (Tarkistettu 9.5.2022).
- P = Oksanen, Sofi (2008a), *Puhdistus*. Helsinki: WSOY.
- Parente-Čapková, Viola (2010), Umlčená paměť. Finsko-estonský fenomén Sofi Oksanen a její Očista [Silenced Memory. Finland-Estonian Phenomenon Sofi Oksanen and her Purge]. *Tvar* XXI/19, 2010.
- Parente-Čapková, Viola (2013), ”To byla taková doba” [”Those Were the Times”]. Afterword to the Czech translation of Sofi Oksanen's *Čas ztracených holubic* (*Kun kyyhkyset katosivat*) (Trans. Linda Dejarová). Praha: Odeon.
- Parente-Čapková, Viola (2017), Naisten kirjoittaman kirjallisuuden yllirajainen vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. – *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 14:4, 36–49. <https://doi.org/10.30665/av.69305>.
- Pollari, Mikko, Nissilä, Hanna-Leena, Melkas, Kukku, Löytty, Olli, Kauranen, Ralf & Grönstrand, Heidi (2015), National, Transnational and Entangled Literatures: Methodological Considerations Focusing on the Case of Finland. – *Rethinking National Literatures and the Literary Canon in Scandinavia*. Eds Ann-Sofie Lönngren, Heidi Grönstrand, Dag Heede & Anne Heith. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2–29.
- Pucherová, Dobrota & Gáfrík, Róbert (2015), Introduction: Which Postcolonial Europe? – *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Eds Dobrota Pucherová & Róbert Gáfrík. Leiden, Boston: Brill Rodopi, 11–24.
- Pucherová, Dobrota (2015), Trauma and Memory of Soviet Occupation in Slovak. – *Postcolonial Europe? Essays on Post-Communist Literatures and Cultures*. Eds Dobrota Pucherová & Róbert Gáfrík. Leiden, Boston: Brill Rodopi, 139–159.
- Pullinen, Jussi (2008), Suomen pääkonsulaatti ei halua Sofi Oksasta esiintymään Pietariin. *Helsingin Sanomat* 6.8.2008.
- Pääkkönen, Sirpa (2009), Sofi Oksanen löysi esikuvan Fredrika Runebergista. *Helsingin Sanomat* 6.2.2009.
- Rigney, Ann (2005), Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory. – *Journal of European Studies* 35:1, 11–28.
- Rogers, Richard A. (2006), From Cultural Exchange to Transculturation: A Review and Reconceptualization of Cultural Appropriation. – *Communication Theory* 16:4, 474–503.
- Ropponen, Ville & Sutinen, Ville-Juhani (2019), *Luiden tie. Gulagin jäljillä*. Helsinki: Like.
- Snyder, Timothy (2010), *Tappotanner: Eurooppa Hitlerin ja Stalinin välissä*. (Alk. *Bloodlands. Europe Between Hitler and Stalin*). Suom. Seppo Hyrkäs. Helsinki: Siltala.
- Tarkka, Pekka (2008), *Puhe Finlandia-palkinnon jakotilaisuudessa 4.12.2008*. Suomen kustannusyhdistys ry. https://dev.response200.pro/suomen-kirjasaatio/public_html/files/output/5965/kaunokirjallisuuden-finlandia-vanhat-puheet-ja-perustelut.pdf.
- Vettenniemi, Erkki (2002), *Suomalaisia vankileirien saaristossa*. Helsinki: Art House.